

KAROLINA LEŚNIEWSKA

AUTOREFERAT PRACY DOKTORSKIEJ

*Egzotyka oswojona – o tematyce bizantyjskiej w starofrancuskich
powieściach XII i XIII wieku*

*Exotisme apprivoisé : la matière byzantine dans
les romans français des XIIe et XIIIe siècles*

PRACA NAPISANA POD KIERUNKIEM

DR HAB. KATARZYNY DYBEŁ, PROF. UJ

Jednym z tematów, który wydaje się w szczególny sposób interesować mediewistów jest obecność Orientu w literaturze średniowiecznej. Podzielając tę pasję zdecydowałam się uczynić centralnym punktem moich rozważań przedstawienia Bizancjum w tejże literaturze, a dokładniej w starofrancuskich powieściach pisanych wierszem w XII i XIII wieku. Wyodrębnienie Cesarstwa Bizantyjskiego wraz z jego stolicą, Konstantynopolem, miało na celu zwrócenie uwagi na specyficzne pojmowanie tej przestrzeni i panującej na niej cywilizacji przez ludzi średniowiecza oraz na fascynację, jaką materialne i duchowe bogactwa Konstantynopola wywierały na umysły tamtej epoki.

Tym, co skłoniło mnie do odrębnego potraktowania Bizancjum i wyróżnienia go w obszarze szeroko pojętego średniowiecznego Orientu,

był niezwykle istotny element rzeczywistości pozaliterackiej, a mianowicie religia wyznawana na tych obszarach. Pomimo schizmy z 1054 roku i wiążących się z nią dysput teologicznych, Bizancjum pozostawało cesarstwem chrześcijańskim, a także ostatnim tego chrześcijaństwa bastionem, co miało w znaczącym stopniu wpłynąć na jego pojmowanie przez ludzi Zachodu, a przede wszystkim Francji. Wydało się więc możliwym rozpatrzenie inności przestrzeni bizantyjskiej w kategoriach egzotyki oswojonej, czyli takiej, z którą można nawiązać dialog i względem której dystans psychologiczny może ulec zmniejszeniu: innymi słowy – egzotyki przyswajalnej i przystosowalnej do zachodniego światopoglądu XII-XIII wieku.

Takie postawienie problemu w naturalny sposób doprowadziło do zaproponowania dwuczęściowej struktury pracy. Z jednej strony należało bowiem stwierdzić czy można w ogóle mówić o egzotyce w odniesieniu do Bizancjum i na czym miałyby ona polegać. W tym miejscu należy wyjaśnić, że pomimo, iż sam termin „egzotyka” w języku starofrancuskim nie istnieje, nie oznacza to, że w twórczości tej epoki zjawisko egzotyki pozostaje nieobecne. Z drugiej strony konieczna była refleksja nad sposobami i mechanizmami osvajania tej inności w obszarze świata przedstawionego poddanych analizie utworów.

W moich badaniach zdecydowałam się skoncentrować wyłącznie na tak zwanych powieściach bizantyjskich, czyli takich, których akcja rozgrywa się w mniejszym lub większym stopniu na terenie Bizancjum i których przynajmniej część bohaterów może wykazać się bizantyjskim rodowodem. Ze względu na charakter pracy i w trosce o precyzję interpretacji, postanowiłam ograniczyć pole badawcze do czterech

powieści starofrancuskich napisanych wierszem, w których materia bizantyjska przedstawiona została w sposób bezpośredni (w przeciwieństwie chociażby do powieści antycznych), zróżnicowany i najbardziej oryginalny. Powstały w ten sposób korpus zawiera trzy powieści dwunastowieczne: anonimową powieść *Partonopeu z Blois* (*Partonopeu de Blois*), Klidżes (*Cligès*) Chrétiena de Troyes i *Powieść o Herakliuszu* (*Eracle*) Gautiera z Arras oraz jedną powieść trzynastowieczną *Floriant i Florete* (*Floriant et Florete*) anonimowego autora.

Pierwsza część rozprawy, poświęcona zasadniczo obrazowi Bizancjum w analizowanych powieściach, dzieli się na trzy rozdziały odpowiadające trzem typom egzotyki, jakie zostały wyróżnione w odniesieniu do średniowiecznej wizji cesarstwa. W rozdziale pierwszym koncentruję się na geograficznym aspekcie tej egzotyki, związanej przede wszystkim z oddaleniem w przestrzeni. Jest tu mowa o specyficznym i subiektywnym sposobie zaznaczania odległości, przy czym autorzy podkreślają istnienie dwóch rodzajów przestrzeni. Szczególna uwaga została poświęcona stolicy Bizancjum – Konstantynopolowi i oryginalności jego przedstawienia, a także motywowi morza i jego roli w interpretacji relacji między bohaterami reprezentującymi ówczesny Zachód Europy i bizantyjski Wschód.

W drugim rozdziale zajmuję się wyobraźniowością Konstantynopola oraz jego bogactw. Oba te aspekty, ze względu na liczne podobieństwa, zostały ujęte pod wspólnym terminem „egzotyki niedostępnego”, kategorii, która pozwoliła przeanalizować znaczenie wystroju miasta dla rozwoju wydarzeń i stosunków interpersonalnych. W

opisach zewnętrznych komponentów Konstantynopola na pierwszy plan wysuwa się wieża wraz z jej licznymi możliwościami interpretacyjnymi, które pozwalają na zarysowanie paralelizmu pomiędzy charakterem tego elementu architektonicznego, a tym jak postrzegano w średniowieczu charakter Greków. Wśród elementów świata przedstawionego świadczących o egzotycznym luksusie miasta, największe znaczenie okazały się mieć kamienie szlachetne oraz drogie tkaniny. Elementy te, obecne również w powieściach antycznych, potraktowane są tu oryginalnie i mogą oddawać subiektywny dystans do cywilizacji bizantyjskiej.

Ostatni rozdział tej części zawiera refleksję na temat znaczenia dwóch typów nauki w Bizancjum i supremacji Wschodu nad Zachodem w tej kwestii. Tytuł „egzotyka tego co niezrozumiałe” miał dodatkowo wskazać na nietypowy charakter nauki Wschodu odwołującej się z jednej strony do magii, a z drugiej strony do zdobyczy techniki, w których przodował ówczesny świat Orientu – także bizantyjskiego. Ten drugi aspekt nawiązuje do tradycji orientalnych automatów, urządzeń mechanicznych, którym nadawane były rozliczne formy, wszystkie jednak miały spełnić funkcje o wyjaśnialnym charakterze. Pomimo ogromnej różnicy w tych dwóch odsłonach naukowości i niesamowitości Bizancjum, w obu podejściach na pierwszy plan wysuwa się tutaj chęć ukrywania rzeczywistości.

Druga część rozprawy poświęcona jest sposobom osławiania egzotyki Bizancjum i przybliżania jej odbiorcom poddanych analizie tekstów, chociaż pewne zabiegi mające na celu osławianie inności

egzotycznej są już zauważalne na poziomie imaginarium omówionego w pierwszej części rozprawy.

Część druga, podobnie jak pierwsza, zawiera trzy rozdziały. W pierwszym rozdziale skoncentrowałam się na średniowiecznej idei *translatio studii* i jej znaczeniu dla relacji pomiędzy postaciami pochodzącymi z Francji i Bizancjum. Przekaz wiedzy i związane z nim kontakty wydają się prowadzić do tworzenia a następnie zacieśniania więzów pomiędzy przedstawicielami obu cywilizacji. Rola wiedzy i jej przekazywania widoczna jest również w relacji mistrz-uczeń, która występuje z godną zainteresowania częstotliwością.

Rozdział następny poświęcony jest przekazowi władzy. *Translatio imperii* rozumiem tu jednak nie tylko jako sam proces przekazywania władzy nad światem, lecz również jako przekazywanie umiejętności rycerskich, które – według jednej z możliwych interpretacji powieści bizantyjskich – na stałe zadomowiły się na Zachodzie. Ten sposób oswojania egzotyki polegałby więc paradoksalnie na konieczności wyrażania politycznej i militarnej zwierzchności nad Bizancjum. Dopiero taki kadr wzajemnych zależności umożliwiłby spotkania między postaciami z Zachodu i Wschodu prowadząc ostatecznie do porozumienia. Duże znaczenie dla przedstawienia tej zależności ma figura cesarza bizantyjskiego, często o zachodnim rodowodzie.

Ostatni rozdział, poświęcony oswojaniu przez podobieństwa analizuje odniesienia do religii. Faktem jest, że za wyjątkiem *Powieści o Herakliusz* występują one bardzo rzadko, lecz pozwalają ustalić, że

religia nie jest w powieściach bizantyjskich czynnikiem dzielącym i różnicującym cywilizacje chrześcijańskiego Zachodu i Wschodu. Wręcz przeciwnie, pozwala ona bohaterom, bez względu na rzeczywistość pozaliteracką, na odnalezienie cech wspólnych. Druga część tego rozdziału koncentruje się na roli małżeństwa, które w najbardziej oczywisty i naturalny sposób prowadzi do przybliżania cywilizacji bizantyjskiej.

Przeprowadzone w ten sposób analizy pozwoliły przede wszystkim na stwierdzenie obecności egzotyki w wybranych starofrancuskich powieściach bizantyjskich i na wyodrębnienie jej specyficznego charakteru oraz tworzących ją elementów. Jednocześnie udało się zaobserwować sposoby oswajania tego egzotycznego przedstawienia Bizancjum i wyróżnić mechanizmy prowadzące do redukcji dystansu kulturowego.

Bez względu na to jakie cele przyświecały autorom analizowanych w tej rozprawie powieści, stworzone przez nich dzieła świadczą o specyficznym podejściu do Bizancjum i do Konstantynopola, które nie powinno być w związku z tym traktowane jako jedno ze stereotypowych przedstawień szeroko pojętego Orientu, ale jako odrębna materia posiadająca swój własny charakter.